

УДК 343.211

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.30>

ПІДСТАВИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ НАРУГИ НАД УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Кузнецов В.В.,*доктор юридичних наук, професор,**професор спеціальної кафедри № 2 Інституту**Управління державної охорони України Київського національного університету імені Тараса Шевченка*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1727-4019>

Кузнецов В.В. Підстави криміналізації публічної наруги над українською мовою.

У статті досліджено питання перспективного реформування кримінального законодавства щодо криміналізації публічної наруги над українською мовою. Встановлено, що в теорії кримінального права ця тематика не досліджена та потребує самостійного вивчення. Актуалізація цього питання пов'язане з підготовленими народними депутатами України законопроектами: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо запровадження кримінальної відповідальності за наругу над державною мовою та мовами національних меншин України) (№ 8031 від 28.01.2011), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо запровадження кримінальної відповідальності за наругу над державною мовою та мовами національних меншин України) (№ 8092 від 09.02.2011), «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (№ 5670-д від 09.06.2017), «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту української мови як державної» (№ 5670 від 17.06.2021). Автори законопроектів визначили підставами криміналізації такого діяння суспільно-політичну ситуацію в Україні та необхідність кримінально-правового захисту української мови як державної. Використання компаративного та історико-правового методів дослідження дозволило зробити висновок про унікальність національного підходу криміналізації таких дій.

У статті проаналізовано відповідні законопроекти та пояснювальні записки до них, вивчено висновки експертів та зроблені авторські висновки щодо перспектив криміналізації таких дій. Констатовано, що конструкція модельного складу кримінального правопорушення не відповідає принципу «юридичної визначеності» та потребує суттєвого доопрацювання після проведення кримінологічного дослідження та визначення об'єктивних підстав криміналізації таких дій. Запропоновано при криміналізації подібних дій враховувати регуляторне законодавство (від-

повідальність повинна стосуватися лише суб'єктів, які мають встановлені законом обов'язки; сфера поширення певних заборон обумовлена обов'язками таких суб'єктів) та положення кримінально-правової доктрини (місце складу кримінального правопорушення в системі Особливої частини КК залежить від об'єкта посягання; криміналізація діяння не повинна створювати привілеї для кримінально-правового охорони однієї з мов; криміналізація діяння повинна відповідати принципам дії закону про кримінальну відповідальність у просторі).

Ключові слова: законопроект, кримінальне правопорушення, кримінальний кодекс, кримінальна відповідальність, криміналізація діяння, об'єкт посягання, суб'єкт злочину, публічна наруга, українська мова.

Kuznetsov V.V. Grounds for criminalizing a public insult to Ukrainian language.

The article examines the issue of a long-term reform of criminal legislation on the criminalization of public insult to the Ukrainian language. It is established that this issue has not been studied in the criminal law theory, and, therefore, requires independent study. The actualization of this issue is connected with the draft laws prepared by the People's Deputies of Ukraine: «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine» (on the introduction of criminal liability for insulting the state language and languages of national minorities of Ukraine) (№ 8031 Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine) "(concerning the introduction of criminal liability for insulting the state language and languages of national minorities of Ukraine) (№ 8092 of 09.02.2011)," On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language "(№ 5670-d of 09.06.2017), "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on the Protection of the Ukrainian Language as the State Language" (№ 5670 of June 17, 2021). The authors of the bills assumed that the grounds for such an act criminalizing had been the socio-political situation in Ukraine and, therefore, they determined

the need for criminal and legal protection of the Ukrainian language as the state language. The use of comparative, historical and legal research methods allowed us to conclude that the national approach to criminalizing such actions is unique.

The article analyzes the relevant bills and explanatory notes to them, examines the conclusions of experts and, hence, the author's conclusions on the prospects of criminalization of such actions have been made. It was stated that the construction of the model composition of a criminal offense does not comply with the principle of «legal certainty» and needs significant refinement after conducting a criminological study and determining the objective grounds for criminalization of such actions. It is proposed to take into account regulatory legislation when criminalizing such actions (liability should apply only to entities with statutory responsibilities; the scope of certain prohibitions is determined by the responsibilities of such entities) and the provisions of criminal law doctrine (*modus operandi* in the system of the Special Part of the Criminal Code depends on the object of encroachment; criminalization of the act should not create privileges for criminal protection of one of the languages; criminalization of the act must comply with the principles of the law on criminal liability in space).

Key words: bill, criminal offense, criminal code, criminal liability, criminalization of an act, object of encroachment, subject of crime, public insult, Ukrainian language.

Постановка проблеми. Сучасне кримінальне законодавство постійно зазнає змін. Цьому сприяють різні обставини: зміна суспільно-політичних умов, російсько-український військовий конфлікт, приведення національного законодавства до вимог міжнародних документів, запозичення зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії правопорушенням та ін. Однак така трансформація закону про кримінальну відповідальність не завжди має належне наукове підґрунтя. У цій науковій статті ми розглянемо один з таких прикладів. Як відомо, у Верховній Раді України було зареєстровано проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту української мови як державної» (№ 5670 від 17.06.2021), в якому пропонується встановити кримінальну відповідальність осіб, які вчинили публічну наругу над українською мовою як державною [1].

Підстави криміналізації таких дій, пов'язані із суспільно-політичною ситуацією в Україні. На думку автора законопроєкта Є. П. Богущької, «Україна зіштовхнулася із військовою агресією Російської Федерації, яка, зокрема, виправдовується захистом російської мови на території України ... . Крім того, трапляються і випадки публічної наруги над українською мовою зі сторони громадян

України, що є ще більш небезпечним явищем, враховуючи можливість для таких громадян обіймати державні посади чи посади в органах місцевого самоврядування та розповсюджувати свій негативний вплив» [2]. Тому метою законопроєкту визначено: «1) захист державного статусу української мови від публічної наруги; 2) притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили публічну наругу над українською мовою як державною; 3) посилення протидії пропаганді проти української мови» [2]. Проєкт пропонує доповнити Кримінальний кодекс України (КК) новою статтею 338-1 «Наруга над українською мовою як державною», яка складається з однієї частини («публічна наруга над українською мовою») та передбачає за такі дії покарання у виді штрафу від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців або позбавлення волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років [1].

Цей законопроєкт викликав певні наукові дискусії та набув суспільного резонансу. Зважаючи, на потенційно високий рівень можливості його реалізації, виникла наукова потреба дослідження модельної кримінально-правової заборони.

Стан дослідження. Ця та суміжна проблематика є предметом дослідження багатьох фахівців з кримінального права. Науковим аналізом окремих аспектів характеристики різних кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи об'єднань громадян, здійснено у роботах таких науковців як С. В. Антонов, М. І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В. І. Борисов, В. К. Грищук, І. І. Давидович, О. І. Донченко, О. О. Дудоров, Е. М. Кісілюк, О. М. Костенко, О.В. Мандро, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, І. П. Міщук, В. А. Мисливий, П.П. Михайленко, А. А. Музика, В. А. Навроцький, В. І. Осадчий, М. І. Панов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, М. І. Хавронюк, С. С. Яценко та ін.

Слід виділити сучасні кримінально-правові роботи за подібною тематикою – дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: В.В. Карман – на тему «Кримінально-правове забезпечення охорони державних символів України» (2020 р.) та Л.М. Какаулїна – «Конституційно-правове забезпечення використання та захисту державних символів України» (2020 р.). Однак зазначені науковці безпосередньо не досліджували проблеми криміналізації публічної наруги над українською мовою як державною. Тобто ми встановили, що в теорії кримінального права ця проблематика не досліджена та потребує самостійного вивчення.

Отже основною **метою дослідження** є роз-

гляд підстав криміналізації публічної наруги над українською мовою.

Виклад основного матеріалу. На перший погляд, виникнення ідеї криміналізації публічної наруги над українською мовою як державною пов'язано з набранням чинності більшої частини норм Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 та визнання Закону конституційним, згідно з Рішенням Конституційного Суду № 1-р/2021 від 14.07.2021.

Однак, дослідження законопроектної діяльності Верховної Ради України дозволило встановити, що таке питання вже було предметом розгляду народних депутатів України.

Пригадаймо три варіанти проектів щодо встановлення кримінальної відповідальності за наругу над державною мовою.

Так 28 січня 2011 року народний депутат України А.П. Яценюк запропонував проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо запровадження кримінальної відповідальності за наругу над державною мовою та мовами національних меншин України) № 8031 (01.02.2011 – відхилений парламентом; повторно поданий та зареєстрований 28.02.2011 № 8092-1; 07.09.2011 – відхилений парламентом), в якому була запропонована ст. 338-1 КК такого змісту: «Стаття 338-1. Наруга над мовою

1. Публічна наруга над державною мовою України – карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців або позбавленням волі на строк до трьох років.
2. Публічна наруга над мовами національних меншин України – карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців або позбавленням волі на строк до двох років» [3].

Народний депутат України Ю.В. Гнаткевич 9 лютого 2011 року запропонував подібний проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо запровадження кримінальної відповідальності за наругу над державною мовою та мовами національних меншин України) № 8092 (знято з розгляду Комітетом – 07.07.2011), в якому запропонована така редакція модельної ст. 338-1 КК «Наруга над мовою»:

1. Публічна наруга над державною мовою України – карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами строком до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років.
2. Публічна наруга над російською мовою та іншими мовами національних меншин України

– карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами строком до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років» [4].

Можемо констатувати майже тотожність модельних норм, передбачених у законопроектах. Різниця полягає в тому, що, по-перше, проект від 9.02.2011 № 8092 не деталізує таку кваліфікуючу ознаку як публічна наруга над російською мовою (ця ознака цілком охоплюється публічною наругою над мовами національних меншин України); по-друге, проект від 28.01.2011 № 8031 передбачає більш суворі покарання (позбавлення волі, арешт) ніж інший.

Указані законопроекти отримали негативні висновки Головного науково-експертного управління Верховної Ради України від 24.02.2011 та 24.03.2011, зокрема з таких обставин: експерти звернули увагу на відсутність визначення оціночного поняття «публічна наруга над мовою»; також «поняття «наруга» може застосовуватися лише щодо живих істот (людей, тварин, птахів тощо) та об'єктів матеріального світу (наприклад, наруга над державними символами). Що ж стосується державної мови, то саме по собі негативне ставлення до неї не може розцінюватися як наруга»; «незрозумілим є підхід ініціатора законопроекту щодо виділення у частині другій статті 338-1 КК окремо такого діяння, як публічна наруга над мовами національних меншин України, з встановленням менш суворої санкції у порівнянні з аналогічними діями стосовно державної мови України» [5]. У цілому, підтримуючи вказані зауваження, слід не погодитися з тим, що поняття «наруга» може застосовуватися лише щодо живих істот (людей, тварин, птахів тощо) та об'єктів матеріального світу. Пригадаймо визначення наруги в довідниковій літературі: «1) нестерпне знущення; 2) зле висміювання кого-, чого-небудь» [6, с. 179]. Таке поняття наруги, очевидно, не дозволяє говорити про вузький зміст цього терміну. Вважаємо, що наруга як термін може застосовуватися щодо будь-якого об'єкту.

Третій варіант криміналізації відповідних дій парламентарі (М.Л. Княжицький та ін.) намагалися реалізувати у проекті Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 09.06.2017 № 5670-д, який передбачав доповнення частини першої статті 338 КК таким складом злочину «публічне приниження чи зневажання державної мови». Слід зауважити, що від таких пропозицій народні депутати України відмовилися перед поданням законопроекту на друге читання, через зауваження Головного науково-експертного управління Верховної Ради України від 10.09.2018, яке справедливо відмітило, «що чинне законодавство уже містить правові

норми, достатні для притягнення до адміністративної, а у певних випадках і до кримінальної відповідальності тих осіб, які допускають публічні прояви зневаги до державної мови. Тому потреби у виділенні відповідних діянь в окремий злочин немає») [7].

Відповідні законодавчі пропозиції, отримали схожі зауваження від Міністерства культури та інформаційної політики України, Головного науково-експертного управління Верховної Ради України та громадських організацій (Центр демократії та верховенства права).

Слід погодитися з більшістю вищевказаних зауважень, оскільки модельна норма не відповідає принципу юридичної визначеності. Пригадаймо Рішення Конституційного Суду України № 1-р/2019 від 26 лютого 2019 року в якому наголошено, що «дотримання вимоги ясності і недвозначності норм, які встановлюють кримінальну відповідальність, є особливо важливим з огляду на специфіку кримінального закону та наслідки притягнення до кримінальної відповідальності, адже притягнення до такого виду юридичної відповідальності пов'язане з можливими істотними обмеженнями прав і свобод людини» (абз. 7 п. 3 мотивувальної частини).

Також виникають питання щодо інших положень законопроектів: 1) сумнівною є думка авторів проектів щодо криміналізації наруги лише над українською мовою. Виділення кримінально-правових пріоритетів щодо віднесення мови до категорії державної ставить у дискримінуюче становище інші мови; 2) також виникає питання, а чи може бути наруга над українською мовою не як державною мовою? Така ситуація можлива лише за межами України (на відміну від наруги над державними символами), оскільки в зарубіжних країнах визначені власні державні мови. Тобто, якщо ми моделюємо подібну до ст. 338 КК норму, то ми не повинні штучно обмежувати юрисдикцію її поширення. Сьогодні такі дії цілком можуть охоплюватися складом хуліганства (ст. 296 КК). Але, якщо порівнювати найближчі перспективи реформування кримінального законодавства, то слід пригадати, що в проекті КК передбачена відповідальність за аналог хуліганства – бешкет (ст. 5.5.5) [8]. Ця стаття містить чіткий перелік протиправних дій (без вказівки на публічну наругу над українською мовою), що не дозволить притягнути особу до кримінальної відповідальності за вказані дії. Отже, ці положення потребують врахування при створенні нового КК.

Указані законопроекти є досить подібними, спрямовані на вирішення переважно одного питання – кримінально-правової охорони української мови як державної.

Слід відмітити, що аналіз як історіографії українського кримінального законодавства, так і

зарубіжного законодавства не дозволив виявити подібні кримінально-правові норми. Отже, можемо засвідчити про унікальність національного підходу щодо кримінально-правової охорони державної мови.

На нашу думку, будь-яка криміналізація повинна мати наукове підґрунтя. На жаль, жодна з пояснювальних записок до вказаних законопроектів не передбачає реальних науково обґрунтованих аргументів щодо криміналізації таких дій. Ми неодноразово ставали свідками ситуацій, коли криміналізація певної асоціальної поведінки не мало реального кримінологічного ефекту. Пригадаймо Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення особистого голосування народними депутатами України на пленарних засіданнях Верховної Ради України» від 19.12.2019, яким була встановлена кримінальна відповідальність за здійснення народним депутатом України на пленарному засіданні Верховної Ради України голосування замість іншого народного депутата України (ст. 364-2 КК). Сьогодні нам відоме єдине кримінальне провадження за вказаною нормою (до речі, з лютого 2021 року, так і не реалізоване), що не відповідає реальній ситуації з особистим голосування в парламенті. Це продовжує наявну тенденцію криміналізації діяння без належного наукового обґрунтування.

Визначення місця цієї статті в розділі XV Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів», на нашу думку, не зовсім відповідає родовому об'єкту таких кримінальних правопорушень – «суспільним відносинам у сфері державного управління, що складаються між органами управління і громадянами у зв'язку із здійсненням адміністративно-розпорядчих повноважень у межах взаємних прав і обов'язків та забезпечують нормальну діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян при реалізації завдань державного будівництва» [9, с. 266]. Аналіз розділів Особливої частини КК не дозволив визначити потенційний варіант розміщення відповідної кримінально-правової заборони залежно від родового об'єкта посягання. Ситуація може змінитися, якщо визначити спеціального суб'єкта кримінального правопорушення (згідно пунктів 1–10, 13–16 ч. 1 ст. 9 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019) та передбачити час вчинення протиправних дій – під час виконання службових обов'язків. Така кримінально-правова норма буде логічною реалізацією заборони щодо

«навмисного спотворення української мови в офіційних документах і текстах, зокрема навмисного застосування її з порушенням вимог українського правопису і стандартів державної мови» (ч. 6 ст. 1 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019).

Висновки. Отже, на підставі викладеного можна зробити висновки:

1. проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту української мови як державної» (№ 5670 від 17.06.2021) спрямований на кримінально-правову охорону української мови як державної;
2. використання компаративного та історико-правового методів дослідження дозволяє стверджувати про унікальність криміналізації такої дії;
3. конструкція відповідного складу кримінального правопорушення не відповідає принципу «юридичної визначеності» та потребує суттєвого доопрацювання після проведення кримінологічного дослідження та визначення об'єктивних підстав криміналізації таких дій.
4. криміналізація наруги над українською мовою повинна відповідати, насамперед, регуляторному законодавству (відповідальність повинна стосуватися лише суб'єктів, які мають встановлені законом обов'язки; сфера поширення певних заборон обумовлена обов'язками таких суб'єктів).
5. криміналізація наруги над українською мовою повинна відповідати, й кримінально-правовій доктрині (місце складу кримінального правопорушення в системі Особливої частини КК залежить від об'єкта посягання; криміналізація діяння не повинна створювати привілеї для кримінально-правової охорони однієї з мов; криміналізація діяння повинна відповідати принципам дії закону про кримінальну відповідальність у просторі).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України: проєкт Закону України № 5670 від 17.06.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72265 (дата звернення 15.12.2021).
2. Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України: Пояснювальна записка на проєкт Закону України № 5670 від 17.06.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72265 (дата звернення 15.12.2021).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо запровадження кримінальної відповідальності за наругу над державною мовою та мовами національних меншин України): проєкт Закону України № 8031 від 28.01.2011. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/jf67300i?ed=2011_01_28 (дата звернення 15.12.2021).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо запровадження кримінальної відповідальності за наругу над державною мовою та мовами національних меншин України): проєкт Закону України № 8092 від 09.02.2011. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF68S00I.html (дата звернення 15.12.2021).
5. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України від 24.02.2011 на проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо запровадження кримінальної відповідальності за наругу над державною мовою та мовами національних меншин України)» № 8092 від 09.02.2011. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/XF68S00A.html (дата звернення 15.12.2021).
6. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970—1980. Т. 5 : Н-О / ред. тому: В. О. Винник, Л. А. Юрчук. 1974. 840 с. URL: <http://ukrlit.org/slovnuk/naruga> (дата звернення 15.12.2021).
7. Про забезпечення функціонування української мови як державної: проєкт Закону України від 09.06.2017 № 5670-д. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61994 (дата звернення 15.12.2021).
8. Кримінальний кодексу України : проєкт. Контрольний текст (станом на 12.12.2021). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/12/13/kontrolnyj-proekt-kk-12-12-2021.pdf> (дата звернення 15.12.2021).
9. Савченко А. В., Шуляк Ю. Л. Кримінальне право України загальна та особлива частини (у схематичних діаграмах): Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 312 с.